

Др Весна КИЛИБАРДА

ОСВРТ НА ИТАЛИЈАНСКЕ ПРЕВОДЕ КЊИЖЕВНОГ ДЈЕЛА НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША

Италијанско-црногорске везе на књижевном и културном плану обухватају два комплементарна вида: рецепцију италијанске књижевности и културе на једној и одјеке Црне Горе и Црногораца на другој обали Јадрана. У оквиру овога другог аспекта међусобних културних додира, у дио још увијек недовољно познате и проучене тематски и жанровски обимне и разноврсне грађе, настале у прошлости као плод различитим поводима инспирисаног интересовања италијанске јавности за малу и славну балканску државу, улазе и преводи дјела црногорских писаца на италијански језик. Италијанска читалачка публика сусрела се први пут са пјесничким дјелом владике–пјесника Петра II Петровића Његоша 1844. године, док су одломци из *Горског вијенца* превођени на италијански и објављивани исте 1847. године када је ово дјело и изашло из штампе.¹

Значајно мјесто у италијанској преводној литератури дато је и књижевном дјелу књаза-пјесника Николе I Петровића. Хронолошки први италијански превод из његове поезије појавио се 1877. године када је задарски „Народни лист”, у преводу Миленка Стазића и под насловом *Црногорска химна*, донио итали-

---

¹ Италијански језик је први страни језик на који је превођено Његошево књижевно дјело. За службене потребе аустријске администрације у Далмацији тридесетих година XIX вијека превођена су на овај језик његова рана пјесничка остварења. Захваљујући тој околности неповратно изгубљени *Глас камеништака* до научне јавности доспио је у рукопису италијанске верзије. Први објављени превод, пјесма *Три дана у Тријесту*, настала приликом Његошевог боравка у том граду 1844. године, штампан је у једном тршћанском листу. Током XIX вијека у фрагментарном превођењу драмског спјева *Горски вијенац*, огледало се неколико преводилаца. Први цјеловити превод Његошевог најчувенијег дјела појавио се 1902. године, док ће два интегрална издања у преводу Умберта Урбанија бити објављена у Италији 1939. и 1960. године. – Уп. Весна Килибарда, *Библиографија превода дјела Пејтра II Петровића Његоша на италијански језик*, „Библиографски вјесник”, XXVI/1997, бр. 3. стр. 5-8.

јанску верзију чувене књажеве борбене корачнице *Онамо 'намо*.² Ову пјесму, којом је књаз Никола Црну Гору самоутоличио за јужнословенски Пијемонт, објавили су десет година раније цетињски алманах „Орлић” (III/1867, 60-61) и новосадски часопис „Даница” (III/1867, 31,721). Три деценије након првог, ова пјесма појавила се и у другом италијанском преводу Ђузепе де Паитонија, међу петнаест пјесама које су у његовом избору и препјеву штампане у Фиренци 1907. године.³ Поред италијанског родољубива будница *Онамо 'намо* превођења је више пута и на друге стране језике.⁴

У подлистку „Гласа Црногорца” од 10. јуна 1886. године објављен је превод на италијански језик посветне пјесме *Црногоркама* тек издате драме у стиху Николе I *Балканска царица*.⁵ Италијанска верзија штампана је уз текст оригинала, књажев осмерац преточен је у италијански једанаестерац, а преводилац је потпуно и вјерно пренио изворни смисао. Ријеч је о првом преводу из најчувенијег дјела Николе Петровића, у чијем ће се превођењу потом огледати више италијанских преводилаца. Уредништво цетињског листа уз превод објављује и посвету коју је преводиоцу на поклоњеном примјерку књиге на италијанском језику написао Никола I. Из посвете се сазнаје да је ријеч о свештенику Ђезару Тондини де Кваренги, члану католичког реда барнабита.⁶ Велечасни Тондини

² *L' inno montenegrino* – “Il Nazionale”, 1877, 15. Податак је преузет из *Прилози Библиографији Николе Пејровића Његоша* коју је израдио др Нико С. Мартиновић за издање *Цјелокупних дјела* Николе I Петровића Његоша, Цетиње, Обод, 1969, књига шеста, стр. 523.

³ *Dalla Raccolta di Poesie di S. A. R. Nicola Primo Principe del Montenegro*. Versione autorizzata del Cav. Giuseppe de Paitoni, Firenze, Edizione della “Nuova rassegna di letterature moderne” (Prato, Tipografia Succ. Vestri), 1907, 67.

⁴ Према подацима из Мартиновићеве библиографије објављене су три верзије на руском, двије на њемачком и по једна на енглеском, мађарском, чешком и француском језику. Стазићевој италијанској верзији у овом контексту претходио је први руски превод ове пјесме из 1871. године.

⁵ *Alle Montenegrine*. Poesia di Sua Altezza il Principe Nicolò I. Dedicata del dramma *Balkan-ska carica*. – „Глас Црногорца”, XV/1886, бр. 23 (10.VI), Листак.

⁶ Живот Ђезара Тондинија (Cesare Tondini de Quarenghi, 1839-1907) трајно је обиљежио сусрет са Григоријем П. Шуваловим (1804-1859), руским племићем који је из православне прешао у католичку вјеру, а који га је упутио на идеју о сједињењу католичке и православне цркве у циљу чијег остварења ће овај италијански свештеник годинама путовати по Европи, држати предавања и проповиједи и објављивати научне радове. Ова идеја довешће га у везу са ђаковачким бискупом Ј. Ј. Штротсмајером (1815-1905), са којим ће сарађивати преко двадесет година. Прије доласка у Црну Гору отац Ђезаре је скоро двије године провео у Србији, што му је помогло да добро научи српско-хрватски језик. Приликом свог боравка на Цетињу он ће на италијански превести и *Тужбалицу сесире Бајрићеве* из *Горског вијенца* („Глас Црногорца”, XV/1886, бр. 26, 1.VII), а Његошевој поезији вратиће се и касније преводећи оду *Црногорац свемоћућем богу*, која је у посебном издању

боравио је у Црној Гори око мјесец дана, дошавши на Цетиње у мисији припреме закључивања *Конкордаџа* између Свете столице и Књажевине Црне Горе, који је ускоро и потписан у Риму, а којим је, у новим околностима државне независности и, посебно, територијалног проширења црногорске државе, што је за посљедицу имало и увећање броја њеног католичког становништва, обновљена чувена Барска надбискупија.⁷

Према подацима из Мартиновићевог *Прилога Библиографији Николе Петровића* лист „Хрватско право” који је излазио у Пули на италијанском језику добио је почетком деведесетих година XIX вијека двије пјесме црногорског књаза. У преводу Марина Сабића објављена је италијанска верзија Николине пјесме *Њ. В. Књаџињи Милени – мојој царици*, натпис на дарованој *Балканској царици*.⁸ Други италијански превод исте пјесме наћи ће се у већ поменутој књизи поезије Николе Петровића из 1907. године у преводу Ђузепе де Паитонија. Пар година касније исти лист објавиће у преводу Грге Богића Николину пјесму *1. август 1860*, испјевану поводом десетогодишњице смрти црногорског књаза Данила.⁹

До снажнијег интересовања за поезију Николе I Петровића у самој Италији, дакле не само у периферним областима италијанског говорног подручја, доћи ће од године 1896. коју обиљежава вјенчање црногорске принцезе Јелене Петровић Његош и италијанског престолонаследника, доцније краља Виторија Емануеле III Савојског. Домовину будуће италијанске краљице од августа те године посетило је више стотина знатигељних Италијана. Било их је различи-

⇒

објављена 1902. године у Риму. – Уп. Весна Килибарда, *О једном мало познатом преводу из њесничког дјела Петра II Петровића и Николе I Петровића на италијански језик*. – „Историјски записи”, Титоград, LXIII/1990, св. 3-4, стр. 101-107.

⁷ Образовани италијански свештеник још једном својом дјелатношћу оставио је не мали траг искрене наклоности према Црној Гори. Сматрајући је незаобилазном у озбиљном и свестраном научном вредновању националног културног наслеђа, он сам је на Цетињу започео рад на изради црногорске ретроспективне библиографије, који ће наставити први црногорски библиограф Марко Драговић. По повратку из Црне Горе написао је за један фирентински часопис обимни чланак у којем је, поред општих мјеста о вишевијековној борби Црногораца за очување независности, изнио и своја запажања о актуелном друштвеном и привредном развоју ове земље, као и своје размишљање о стварној и могућој улози Црне Горе у међународној политици посебно у вези са интересима Русије и Србије. – Уп. *II Montenegro*. – “Rassegna nazionale”, Firenze, XI/1889, 1. marzo, 232-245.

⁸ Marin Sabich: A. S. A. *la principessa Milena*. Dal serbo del principe Nikola del Montenegro. – “Il Diritto croato”, III/1890-91, 29.

⁹ Grga Bogić: *Il primo agosto 1860*. Dalle poesie del principe Nikola. – “Il Diritto croato”, VI/1893-94, 25.

тих положаја и занимања, највише људи од пера, а обједињавало их је опште одушевљење које је тим поводом било захватило читаву Италију. Вјенчање Савоја – Петровић подстакло је праву полиграфску поплаву производа у стиху и прози посвећених Црној Гори. Италијански славист Артуро Кронија назваће касније то интересовање „великим тријумфом мале Црне Горе”.¹⁰ Дио ове литературе биће врло брзо и заборављен, након што је испунио задатак упознавања и зближавања два народа. Изражено занимање за пјесничко дјело књаза Николе у овом контексту резултат је више привилегованог положаја црногорског владара и блиских рођачких веза са италијанском владајућом династијом неголи заслуга умјетничке вриједности његових стихова.¹¹

Међу првима који су поводом вјенчања Савоја – Петровић посјетили Цетиње и Црну Гору био је Вико Мантегаца, у то вријеме дописник римског листа “Nazione”, доцније један од финансијера и секретар Барскога друштва.¹² Утиске из овог боравка забиљежио је у својој првој књизи са црногорском тематиком.¹³ Пишући о црногорском књазу, он не заобилази ни његово пјесничко стварање, за које истиче да је одувијек надахнуто снажним патриотским осјећањем. Мантегаца даје у прозном преводу двије на више језика превођене Николине пјесме: оду *Мору (Al mare)*, наводећи да је инспирисана ослобођењем Бара и коначним остварењем вјековне тежње Црне Горе да добије једну луку на Јадрану, и оду *Турчину (Ode al Turco)*, за коју истиче да је једно од најбољих пјесничких остварења Николе I, које много говори како о његовој личности тако и о његовој умјешности стављања властитих стихова у службу циљева унутрашње по-

¹⁰ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova, STEDIV, 1958, 502.

¹¹ Исто, 192.

¹² Након вјенчања Савоја – Петровић италијански финансијски кругови показали су знатно интересовање за Црну Гору као „врата Балкана” па је, уз успостављање трговачких и саобраћајних веза, услједило и знатан продор италијанског капитала у наше крајеве. Већ 1903. године основан је Државни монопол дувана са фабриком и 340 радника у Подгорици. Наредне године постављена је на Волујици код Бара прва радио-телеграфска станица у Црној Гори, а 1905. почела је рад Барска компанија, која је изградила прву жељезничку пругу Бар – Вирпазар (1909). Настављена су раније предузета истраживања рудног богатства и направљен план о исушивању дијела Скадарског језера ради добијања плодне земље. Значајни економски просперитет Црне Горе претекли су бурни историјски догађаји који су услједили почетком друге деценије XX вијека. – Уп. Richard A. Webster, *L' imperialismo industriale italiano 1908-1915*, Studi sul prefascismo, Torino, Einaudi, 1974; Angelo Tamboa, *The Rise of Italian Industry and the Balkans*, in: *Studi storici sull' Europa orientale*, Roma, Edizioni dell' Ateneo, 1987.

¹³ Vico Mantegazza, *Al Montenegro*, Note ed impressioni, Firenze, Successori Le Monnier, 1896, 334.

литике.¹⁴ Мантегаца исказује и жаљење што због недостатка времена није био у прилици да се побрине да ове стихове преведе неки од бољих савремених италијанских пјесника.¹⁵

Сљедеће 1897. године објављен је у Италији први превод *Балканске царице*.¹⁶ Ову Николину најпознатију и најпопуларнију драму за представу и фирентинском позоришту адаптирали су у прози Пиетро и Умберто Вале према њемачком преводу овог дјела из 1896. године.¹⁷ У предговору издању Пиетро Вале приближава италијанском читаоцу историјски контекст романтичарске драме, представљајући главна историјска збивања и историјске протагонисте у Црној Гори у трагична времена посљедњих Црнојевића, истичући да се књаз Никола вјешто користио том историјом и традицијом, не одричући се ни пјесничке слободе и фантазије. Преводилац напомиње да је до измјена у односу на оригинални текст, пошто је превод планиран за сценско извођење, дошло уз сагласност самог аутора.

О појави овог превода са разумљивим одушевљењем пише на Цетињу Лазар Томановић, који је не само у државничку него и у књижевну даровитост Николе I Петровића био искрено убијеђен.¹⁸ Вјерујући у препородитељску мисију књажеве поезије, Томановић сматра да су преводиоци изабрали прави моменат да у Дантеовој домовини, у вријеме када су Манцонијеви хорови у њој већ постали „прости анахронизам”, умјесто „мутнијех, очајнијех ликова скандинавца Ибзена”, пруже публици "свјежу, дјевичанску и миомирисну” поезију Николине поезије.¹⁹

¹⁴ Мантегаца наводи да су након Берлинског конгреса у границама Црне Горе остале хиљаде муслимана који уживају сва права црногорских поданика, и који су, увидјевши да је њихов положај много бољи него ли што је био под грамзивим турским пашама, књазу Николи веома вјерни. – Уп. Vico Mantegazza, нав. дјело, 172.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Nicola I Principe del Montenegro, *L' Imperatrice dei Balcani*. Drama in tre atti. Traduzione e riduzione di Umberto e Pietro Valle, Firenze, Tipografia di M. Ricci, 1897, VII+100.

¹⁷ *Die Kaiserin des Balkans*, Dramatische Dichtung in 3 Acten von Nikolaus Furst von Montenegro. Deutsche Bearbeitung von Heinrich Stümke, Berlin, E. Ebering, 1896, XX+129.

¹⁸ „Глас Црногорца”, XXVI/1897, бр. 22 (31. V).

¹⁹ Најплоднији популаризатор италијанске књижевности и културе у Црној Гори у вријеме њене државне самосталности био је др Лазар Томановић (1845-1932), дугогодишњи сарадник и уредник цетињских листова и часописа, преводилац са италијанског језика и велики поборник италијанско-словенских културних веза. Иако је своје књижевнокритичке прилоге о италијанским писцима и дјелима у Црној Гори почео објављивати међу првима, његов најплоднији период бављења италијанистичким темама подудара се са годинама у којима уређује цетињска гласила „Нова Зета” (1889-1991) и „Глас Црногорца” (1891-1903). Поред чланака у којима различитим поводима пише о италијанским писцима,

Након верзије *Балканске царице* пуковника Вале и сина, коју је критика оцијенила више као парафразу него као превод, каноник из Дубровника др Луиђи де Павишић написао је једну књижицу с циљем да покаже разлику између тог превода и оригинала, и сам преводићи поједине одломке на италијански језик.²⁰ У предговору он наводи да је у част вјенчања принчевског пара, октобра 1896. године, у листу “*Corriere di Gorizia*” објавио свој превод посветне пјесме *Балканске царице*, те да се након охрабрења са више страна латио превођења читаве драме. Завршивши први чин до фебруара наредне године, Павишић је, након што му је његов пријатељ, предсједник которског суда Антонио Мартекини, јавио вијест о преводу господе Вале, прекинуо свој рад. Међутим, упознавши се са њиховим преводом, образовани Далматинац био је понукан да на дужем одломку из првога чина драме докаже одступање од оригиналног текста, за што му је згодно послужио италијанском читаоцу разумљиви властити превод истога.

У Црној Гори исцрпно је писано и о Павишићевом раду.²¹

Балканска царица ускоро је издата у Задру у италијанском стихованом преводу Ивана Николића.²² Лазар Томановић приказује ово издање у цетињском „Гласу Црногорца” као потпуно и вјерно оригиналу, цитирајући дуже одломке из њега на италијанском језику.²³ Преводац је већ био познат по књизи пре-

Томановић се, као својеврсни црногорски културни идеолог на размеђу XIX и XX вијека, често користи примјерима из италијанске књижевности и кад жели да илуструје и образложи своје идејно-естетске ставове и погледе на строго утилитарну друштвену функцију књижевности. – Уп. Весна Килибарда, *Италијанска књижевност у Црној Гори до 1918. године*, Никшић, UNIREX, 1992.

²⁰ Dottor L. C. de Pavissich, *Saggio di raffronti e dimostrazioni concernenti la Balkanska carica (Imperatrice dei Balcani)* di Sua Altezza Nicolo' I Principe del Montenegro, Trieste, Stabilimento Tipo-Litografico Sambo e Co., 1897, VII+43.

²¹ „Глас Црногорца” преноси обимни текст из „Дубровника” са примјерима из верзија Вале и Павишића (XXVI/1898, бр. 4, 24. I). Дат је потом у преводу и осврт професора Ипавића објављен у миланском листу „Perseveranza”, који поздравља намјеру Павишића да преведе *Балканску царицу* (XXVII/1898, бр. 11, 14. III). И Лазар Томановић осврће се на Павишићев есеј (XXVII/1898, бр. 17, 25. IV). Истовремено о превођењу *Балканске царице* пише и Врчевићев лист „Невесиње” у Никшићу (I/1898, бр. 1, 6. V)

²² *L' Imperatrice dei Balcani*. Dramma in tre atti di Nicolo' I Principe del Montenegro. Traduzione dal serbo di Giovanni Nikolić, Zara, Enrico de Schoenfeld, 1899, 205. – Уводним словом читаоцу се обраћа Марко Цар, а издање је опремљено фотографијом књаза Николе.

²³ „Прије свега пјесник преводи савјесно цијелу драму, ништа не изостављајући; друго, преводи тако вјерно, да ти се чини да читаш оригинал када његов превод читаш... Преводац је схватио потпуно сваку мисао оригинала и вјерно је тумачи италијанскијем

вода наших народних пјесама (*Canti popolari serbi*, Zara, S. Artale, 1894) коју је посветио црногорском књазу, као што ће ово издање *Балканске царице* посветити његовој кћери, тада напуљској кнегињи Јелени Петровић Његош.²⁴

Крајем прошлога вијека на италијански језик није превођена само *Балканска царица*. Млади италијански официр Еуђенио Барбарих окушао се у превођењу Николиних *Нових кола* (Цетиње, К. Ц. Државна штампарија, 1896, 94), објављујући одломке из свог превода прво у познатом римском часопису (четрнаест кола),²⁵ а потом и у посебном издању (тридесет кола).²⁶ Ово књажево дјело, за разлику од *Балканске царице*, која се појавила на више страних језика, у више верзија на појединим од њих, није превођено ни на један други страни језик осим италијанског. Преводац је оба издања пропратио истим предговором, а у књижици су дате и краће напомене о поменутих у стиховима личностима и догађајима из недавне прошлости или савремене црногорске историје.

У предговору Барбарих, који је тих година посјетио Цетиње и већ писао о односима Црне Горе са Венецијом, као и на неке друге црногорске теме,²⁷ наводи да су му у тумачењу филолошке и историјске материје, као и у самом превођењу *Кола*, од велике користи били савјети Јулијана Ридзевског, професора словенских језика и књижевности на римском универзитету, Еуђенија Попови-

пјесничкијем језиком и стилем. Тако му превод остаје слободан само у облику, али у ствари потпуно вјеран.” – „Глас Црногорца”, XXVII/1898, бр. 4 (24. I). Наводимо Томановићев суд о Николићевом преводу будући да нам је његово издање овом приликом остало недоступно. Примјерак у Централној националној библиотеци (Biblioteca nazionale centrale) у Риму под сигнатуром 215. 20. I. 18. је оштећен и недоступан корисницима до завршетка рестаурације. О Николићевом преводу обавјештава и цетињска „Луча”, V/1899, бр. 2-3, 95.

²⁴ Иван Николић је преводац прве, иако уз нешто изостављених стихова, интегралне верзије *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша на италијански језик. – *Il Serto della montagna*. Quadro storico del secolo XVII di Pietro Petrovich-Niegus, Fabriano, Pre.stab.tip. Gentile, 1902, 175.

²⁵ *I Canti epici di S. A. il Principe Nicola di Montenegro*, tradotti dal tenente Eugenio Barbarich. – “Nuova Antologia”, Roma, v. CLVIII, 1898, fasc.632 (16.IV), 685-704. – Овдје су објављене италијанске верзије сљедећих кола: *Њеђушко* и *Цетињско*, *Цуцко* и *Теклићко*, *Чевско* и *Бјеличко*, *Граховско*, *Бањанско*, *Брајиножићко*, *Кучко*, *Луковачко*, *Цеклинско*, *Љубоитињско*, *Црмичко*, *Барско*, *Улцињско* и *Перјаничко*.

²⁶ *Nuovi Canti* (Nova Kola) di Nicola I Principe del Montenegro. Traduzione italiana di Eugenio Barbarich, tenente di fanteria. Roma, Enrico Voghera editore, 1898, 93. – Није преведено једино *Гардино коло*.

²⁷ Уп. Др Весна Килибарда-Крстајић, *Библиографија о Црној Гори на италијанском језику (1532-1941)*, том IV – књига 4 Црногорске библиографије, Цетиње, ЦНБ „Бурђе Црнојевић”, 1993, стр. 19, 58.

ћа, конзула Књажевине Црне Горе у Италији и Лазара Томановића, уредника цетињског „Гласа Црногорца”. Барбарих *Нова Кола* тумачи као нови епски и ратнички циклус који, за разлику од косовског, из којег одјекују пораз и смрт, значи ускрснуће, радост и славу. Главни протагонист нове епопеје је, по Барбариху, књаз Никола. Он „обухвата и у снажној синтези у један појам стапа прошлост и садашњост; даје овој потоњој упечатљиве и лијепо обликоване епске форме, овјековјечујући је у маштовитом духу јуначкога народа и предсказујући будућност као не мање достојну традицију и успомену на четири вијека величанствених и чудесних ратовања ...”²⁸ Та епопеја је исходиште онога култа који окружује и слави књаза Николу: „Као што је своја јуначка дјела стопио са дјелима ратника који су били уз њега током три године страшнога ратовања, тако је с њиховим слио своје име; његова личност урезује се у машту и душу народа сликовитим словима легенде. Стога црногорске виле, које пребивају на снијезним врховима планине Ком, не желе више да од цвјетних вијенаца плету круне народним јуначима, него ту племениту дужност препуштају књазу Николи.”²⁹ Он поручује своме народу да „није дошао крај јуначким подухватима и да се спрема да дода нове странице славе у дивну књигу отаџбинске епопеје.”³⁰

И ова издања пропратио је Лазар Томановић приказима у „Гласу Црногорца”, поздрављајући, као и увијек с одушевљењем, оне културне посленике који су својом књижевном, преводилачком, научном или публистичком дјелатношћу приближавали италијанској културној јавности историју, традицију, књижевност или савремене друштвене и политичке процесе на Словенском југу.³¹ Тако је „Глас Црногорца” забиљежио из Томановићевог пера и појаву двију књига објављених на италијанском језику на самом почетку XX вијека, посвећених политичким и историјским заслугама књаза-пјесника.³²

²⁸ *Nuovi Canti*, 16.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

³¹ „Глас Црногорца”, XXVII/1898, бр. 17 (25. IV) и бр. 19 (9. V).

³² Прва књига нам је овим поводом остала недоступна, иако је имала два издања: Domenico Beisso, *Il Padre della nostra Regina*, cenni storici per le scuole e per il popolo, Roma, Tipografia di Valbi Giovanni, 1900, 41 (II изд. Frosinone, Stracca, 1902, 48). Друга је издата на Ријечи поводом четрдесете годишњице доласка књаза Николе на црногорски престо: Simone M. Pierotich, *Nicolo' I*, Fiume, Stab. tipo-litografico di E. Mohovich, 1900, 34. Један примјерак ове брошуре чува се у Библиотеци Народног музеја Црне Горе. О Николи I на италијанском језику још је писано (Pietro Amoroso, *Alcune note di letteratura montenegrina*, Bari, 1902; Исти, *Re e Poeta. Alcune osservazioni psicologiche su Nicola I del Montenegro*, Napoli, 1910).

Након овог таласа интересовања за личност и дјело, наравно и пјесничко, књаза Николе, везаног за контекст вјенчања Савоја – Петровић, у првој деценији XX вијека појавиће се спорадично неколико италијанских превода његове поезије.

Више пута превођена ода *Мору* (1877) Николе I Петровића изишла је 1906. године у луксузно опремљеном издању Римске секције Италијанске поморске лиге, у којем су, под насловом *Светло море*, сакупљени поетски и прозни састави тематски везани за обалу и залеђе Јадрана.³³ Пјесму је превела Умберта Грифини, а њен супруг, црногорски сликар Петар Почек урадио је илустрације.³⁴ Након превода објављена је у наставку из пера У. Грифини кратка прича *Црногорски соколови*, у којој је испричана епизода из црногорске историје која се односила на дугоочекивано припајање дијела јадранске обале Црној Гори.³⁵

Наредне 1907. године изишао је у Фиренци већ помињани избор из *Скуљених пјесама од Николе I* (приредио Филип Ј. Ковачевић, Цетиње, Књ. Црн. Државна штампарија, 1894) које је на италијански језик превео Задранин Ђузепе Паитони.³⁶ У избор, који није пропраћен ни предговорима ни биљешком, ушло је следећих шеснаест књажевих пјесама: *Сјомену својега оца* (*Alla memoria di mio Padre*), *Шетња на Ловћен* (*Sul monte Lovćen*), *Звоно цетињског манастира* (*La campana del Monastero*), *Онамо, 'намо* (*Laggiu', laggju'*), *Њена душа* (*L' anima tua*), *Пијмо вино* (*Beviamo*), *На гробу Петра II Петровића Његоша*, *Ћосиодара црногорског* (*Sulla tomba di Pietro II Njegoš*), *Њ. В. Мојој књагини Милени*, *мојој царици* (*A S. A. R. la principessa Milena, mia Imperatrice*), *На бијелом Оногошићу* (*Vittoria*), *На корицама једног корана узетиога на Вучјем долу* (*Sopra un corano*), *Мојој Зорки* (*Alla mia Zorka*), *Мојој Стани* (*Alla mia Stane*), *На гробу Мирка Алексића* (*In memoria di Mirko Aleksić*), *У камен шемељац Насљедникова Дворца* (*Versi incisi sulla pietra fondamentale*), *Младом новинару иза мора* (*Ad un giovane giornalista oltremare*), *Мору* (*Al mare*).³⁷

³³ *Santo mare*, Roma – Torino, Casa editrice nazionale Roux-Viarengo, 1906.

³⁴ *Ode al mare di S. A. R. il Principe Nikola di Montenegro*. (Tradotta da Umberta Griffini e pubblicata con speciale permesso di S. A. R.). Illustrazione di Vito Pardo e Petar J. Potchek. – Стр. 17-23 издања из биљ. 33.

³⁵ *I Falchi della Montagna nera* di Umberta Griffini. Illustrazione di Petar J. Potchek. Str. 25-36 издања из биљ. 33.

³⁶ Уп. биљешку бр. 3.

³⁷ Судећи по вијести објављеној у биљешци *Српски умотивори на италијанском језику* („Глас Црногорца”, Цетиње, XXXVI/1907, бр. 15, 31. III, 3) неке од ових пјесама у Паитонијевом преводу објављене су и прије појаве збирке у италијанском часопису „Nuova Rassegna” (1907, n. 11-12).

Након проглашења Црне Горе за краљевину а Николе I за краља објављен је у Фиренци 1910. године, очито тим поводом, прозни превод *Балканске царице*.³⁸ Преводилац није потписан, а остали су непознати и издавачи, иако не и њихов мотив, назначен у краткој уводној биљешци, да овим издањем желе да упознају италијански народ са чињеницом да је славни, стари црногорски ратник био и велики пјесник, који је родољубивом тематиком ове драме будио свенародни занос у свим балканским земљама, од Цетиња до Софије и од Улциња до Београда.

Енрико Емилио Ксименес објавио је два своја италијанска превода Николиних стихова која су нам остала недоступна: верзију фантастичне поеме у њермонтовљевском духу *На њоноћи* (Цетиње, К. Ц. Државна штампарија, 1903, 16; II изд. 1910)³⁹ и лирске пјесме *Шећња на Ловћен*.⁴⁰

У првим година I свјетског рата, током којих име Црне Горе није силазило са стубаца италијанске штампе, пише се у Италији опширније и о књижевном дјелу Николе I Петровића. Винценцо Роза ди Сан Марко објављује књижицу са преводом на италијански језик његове епско-лирске пјесме, односно романтичне поеме *Женидба бега Љубовића*, дајући у уводном тексту преглед Николиног пјесничког рада по најзначајнијим насловима и биљежи своје утиске о личности црногорског краља, војсковође, законодавца, дипломате, владара и народног учитеља, сакупљене током посјете Цетињу и двору.⁴¹ Гроф Роза потцртава патријархалну једноставног Николиног начина живота коју, како наводи, обиљежава потпуни презир према луксузу и размажености као и неспутаности крутим бонтоном. Описује вечерње сједељке на двору које, у краљевом присуству, започињу расправама о европској политици и достигнућима модерне науке, као услову напретка цивилизованог друштва, а завршавају уз звуке гусала, оживљавањем сјећања на славне догађаје из националне историје.⁴² Говорећи о Николином драмском дјелу аутор предговора разликује међу његовим женским

³⁸ Nicola I Re del Montenegro, *La Regina dei Balcani*, Firenze, Societa' Anonima Cooperativa Editoriale, s. a., 69.

³⁹ *A mezzanotte*. Versi. Tradizione di Enrico Emilio Ximenes, Ferrara, 1913.

⁴⁰ Attorno al Lowcen. – "Emporium", Bergamo, vol. XL, 1914, n. 237 (settembre).

⁴¹ Conte Cav. Uff. Vincenzo Rosa di San Marco, *Nicola I Re del Montenegro e la sua opera poetica*, Torino, Stamperia reale G. B. Paravia e comp., 1915 (*Le Nozze del Beg Gliubovich*, 19-32).

⁴² Исто, 7-18.

ликовима два типа: лијепе и идеализоване Даницу и Хајдану, наспрот страсној и лукавој Фатими.⁴³

Овом потоњом темом бавиће се исте године Карла Кадома у опширном чланку под насловом *Два типова жене у драмама црногорског краља Николе*.⁴⁴ Она ће женску психологију, као и карактеристике црногорске жене анализирати на примјерима Данице и Фатиме, трагичних јунакиња *Балканске царице* и *Књаза Арваниша*, Николиних драмских спјевова које је читала у њемачком преводу. Даница домовини и вјери као жртву приноси своје срце и свој живот, док Фатимина љубав није у супротности са родољубљем али јесте са моралним идеалом који безуспјешно покушава да затоми у својој души.

У годинама I свјетског рата *Балканска царица* поново ће се појавити на италијанском језику. Паоло Цани сачиниће 1916. године прозни превод сцене која се завршава Даничином смрћу, претходно детаљно препричавајући радњу драме, којој овај аутор придаје посебно значење у датом историјском тренутку, с обзиром да, како наводи, у својим стиховима ово дјело подсећа на највећу од свих врлина – способност жртвовања.⁴⁵

Низ преводаца *Балканске царице* на италијански језик закључује пјесник Пјер Емилио Боси, који је дио ове драме у стиху превео 1918. године.⁴⁶ Боси је имао неких додира са Црном Гором и раније.⁴⁷

По завршетку I свјетског рата „црногорско питање” задржало се на страницама црногорске штампе и бројних монографских издања више од једне деценије, до позних двадесетих година овога вијека.⁴⁸ У том контексту нашли су

⁴³ У овом предговору нашли су се у преводу на италијански језик и Николини стихови означени као „горки плод” горке животне филозофије”: *Ријеч „народ”* и *Пук у мени жели видјети* (стр. 17).

⁴⁴ Carla Cadorna, *Due tipi di donna nei drammi di Re Nicola del Montenegro*. – “Rassegna nazionale”, а. XXXVII/1915, vol. CCVI, 1. novembre, 85-90; 16. novembre, 205-209.

⁴⁵ *La Zarina dei Balcani* di S. M. Nicola I Re del Montenegro. Traduzione ed illustrazione di Paolo Zani. – “La Lettura”, rivista mensile del “Corriere della sera”, Milano, XVI/1916, n. 3 (1. marzo), 238-245.

⁴⁶ *L'Imperatrice dei Balcani*. Melodramma in tre atti. Tolto dal dramma del Re Nicola da Pier Emilio Bosi, Salerno, 1918.

⁴⁷ Он је 1889. године превео на италијански језик пјесму цетињског стихотворца Радоја Рогановића, испјевану поводом удаје књажеве кћери, принцезе Милице, за блиског рођака руског цара Александра III, објавивши превод у листу „Provincia” из Кремоне. Божијеву књигу пјесама *Spade azzurre* (1897) приказао је Лазар Томановић у „Гласу Црногорца” (XXVIII/1899, бр. 8, 23. II).

⁴⁸ Црна Гора се тешко одрицала свог вишевијековног суверенитета. Црногорске избјеглице (Филип Добречић, Косто М. Лучић, Перо Шоћ и др.) развили су у Италији, уз помоћ бројних Италијана (А. Baldacci, G. Gorrini, G. Golfera, E. Boggiano-Pico, R. Ragnini, R.

мјеста и преводи из дјела краља у изгнанству Николе I.⁴⁹ Вакомо Голфера објавио је 1922. године у Болоњи избор из Николине поезије,⁵⁰ а превео је и његову пјесму *Црној Гори*, испјевану у Паризу 10. септембра 1918.⁵¹ Исти преводилац потписује и превод Николине пјесме *Мору*, објављен у једном мјесечном листу који је као гласило *pro Montenegro* издаван у Барију.⁵²

Закључујући, могли бисмо у рецепцији књижевног дјела Николе I Перовића на италијански језик, у којој, очито, ванкњижевни чиниоци значајно одређују ток интересовања, разликовати неколика раздобља. У првом (1877-1894) његове лирске пјесме преводе првенствено „нашијенци” билингвисти, објављујући своје верзије у далматинским и хрватских гласилима. У другом (1896-1899) књажево књижевно дјело у његовим узорним примјерима популарише се у Италији захваљујући успостављању блиских родбинских веза између владајућих династија Италије и Црне Горе браком Савоја – Петровић. У треће, које би се теже могло објединити једном одредницом (1906-1916), улазе дјела из Николиног опуса преводјена на италијански до одласка црногорског краља из отаџбине у изгнанство. Преводиоци су Италијани, али њихове мотиве занимања за поезију црногорског владара на основу расположиве грађе нијесмо могли са сигурношћу утврдити. Могло би се, ипак, казати да су значајну улогу одиграла

Albino, A. Donadeo, F. Novellis, A. Tamaro, C. Caravaglios итд). интензивно дјело пропаганде, трудећи се да придобију наклоност и подршку италијанског јавног мњења за своје тежње. Оснивани су бројни *comitati dei profughi* који су се борили за независност мале али славне краљевине. Објављен је низ чланака у штампи, покретана су гласила као *“Eco del Montenegro”*, издавана су апологетска и полемичка дјела са аргументима о историјској истини, заслугама и пријатељству, често слабо заснована и објективна. – Уп. Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, 591.

⁴⁹ Giovanni Gorrini, *Un sovrano in esilio. Il Re Nicola I del Montenegro*, Estratto dalla “Fotografia artistica” (n. I-II, gennaio-febbraio 1917), Torino, Tip. Silvestrelli e Cappelletto, 1917, 30. – Адвокат Горини биљежи не само утиске из сусрета са краљем Николом I у Француској, током којег је било ријечи о догађајима који су претходили одласку краљевске породице из Црне Горе, него даје његову детаљну биографију, задржавајући се на догађајима у којима су до изражаја долазили Николина политичка мудрост и таленат војсковође. О његовом књижевном раду Горини пише према подацима које је на исту тему двије године раније забиљежио Винћенцо Роза ди Сан Марко.

⁵⁰ *Cantiche volgarizzate* di Nicola di Montenegro, da Giacomo Golferà, Bologna, 1922.

⁵¹ *L'ultimo canto del Re Nicola*. Traduzione italiana di Giacomo Golferà, Bologna, 1922. – Ова пјесма код нас је први пут објављена у „Гласу Црногорца” издаваном на Цетињу током II свјетског рата (I/1942, 22, 1), након што ју је италијанска краљица Јелена Савојска пронашла међу рукописима свога оца.

⁵² Nicola I, *O mare!* Versione dal montenegrino di Giacomo Golferà. – “La Fiaccola”, mensile pro Montenegro, Bari, novembre 1922.

прије лична познанства или симпатије према Црној Гори, оживљене поводом бурних догађаја везаних за балканске и I свјетски рат, неголи што је био у питању умјетнички домет Николиних стихова. Четврто раздобље (1918-1922) везује се за актуелно „црногорско питање”, отворено у италијанској јавности по завршетку I свјетског рата, након детронизације краља Николе I Петровића и нестанка Црне Горе са политичке карте Европе.

Судећи према *Прилогу Библиографији* коју је сачинио др Нико С. Мартиновић, а која обухвата и издања дјела Николе I Петровића на страним језицима, произлази да италијанском, по броју преведених наслова и броју верзија појединих дјела, припада првенство, барем дотле док новија истраживања превода на другим језицима не употпуне постојеће податке и сазнања. Подсјећамо: *Нова Кола* преведена су једино на италијански језик; у превођењу *Балканске царице*, интегрално или фрагментарно, у прозним парафразама или стихованим верзијама, огледало се седам преводилаца; на италијански су преведене двије од четири Николине лирско-епске пјесме: *Женидба бега Љубовића* и *На њоноћи*, преведено је укупно деветнаест његових лирских пјесама: највише превођена од њих је ода *Мору* са четири верзије, док су поједине пјесме преведене по два пута.

Dr Vesna KILIBARDA

CONTRIBUTO DELLE TRADUZIONI ITALIANE DELL' OPERA
LETTERARIA DI NICOLA I PETROVIĆ NJEGOŠ

Riassunto

Secondo il numero delle opere tradotte e delle versioni di alcune di loro, rispetto le altre lingue straniere, alla lingua italiana spetta il primato nei riguardi della presenza dell' opera letteraria del principe-poeta montenegrino Nicola I Petrović Njegoš.

In questa presenza si distinguono quattro tappe: 1) traduzioni dei dalmati o croati bilingui pubblicate nelle zone periferiche di lingua italiana; 2) divulgazione dell' opera del padre della futura regina d' Italia nell' ambito delle nozze Savoia – Petrović; 3) pubblicazioni delle opere tradotte in italiano grazie ai legami personali o viva simpatia verso il Montenegro negli anni delle guerre balcaniche e la prima guerra mondiale; 4) traduzioni fatte come strumento propagandistico per tener viva la questione montenegrina dopo la detronizzazione del re Nicola I.

